

ISSN 2520-2855 (Print)
ISSN 2520-2863 (Online)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Заснований у 1996 році

Випуск 21

Київ – 2021

УДК 016:929(477)(066)
DOI

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: М. Г. Палієнко (голов. ред.) та ін. – Київ, 2021. – Вип. 21. – 372 с.

Збірник наукових праць Інституту біографічних досліджень присвячений проблемі теорії і методології сучасної біографіки, висвітленню життєвого й творчого шляху діячів вітчизняної історії, науки та культури. Центральне місце в ньому належить рубриці, присвяченій 150-річчю від дня народження Лесі Українки. У статтях відомих вітчизняних учених — філологів, істориків, культурологів — зроблено спробу сучасного прочитання багатьох контекстів біографічного світу великої дочки українського народу.

Збірник орієнтований на науковців, які працюють у галузі біографіки, біобібліографії, соціальних комунікацій, розбудови електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло дослідників, які цікавляться вітчизняною історією та культурою.

НАУКОВА РАДА: Г. В. Боряк, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; Т. С. Вінцовський, д-р іст. наук; Л. А. Дубровіна, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; С. О. Єкельчик, Ph.D. (Канада); Т. І. Ківшар, д-р іст. наук, проф. (Канада); І. І. Лиман, д-р іст. наук, проф.; К. М. Манолаке, д-р політ. наук (Молдова); С. Нарбутас, д-р гуманітар. наук (Литва); К. Тахіров, д-р філософії, проф. (Азербайджан).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: М. Г. Палієнко, д-р іст. наук, проф. (головний редактор); В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (заступник головного редактора); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (відповідальний секретар); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; Л. Є. Василик, д-р наук із соц. комунікацій; Т. Л. Вілкул, д-р іст. наук; О. Я. Дуднік, канд. іст. наук; С. І. Жук, д-р іст. наук, Ph.D. (США); М. Замжицька, д-р гуманітар. наук (Польща); С. Г. Іваницька, д-р іст. наук; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; О. М. Кобелев, д-р наук із соц. комунікацій; Х. Колман, Ph.D. (Канада); С. І. Кравченко, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Г. І. Липак, канд. наук із соц. комунікацій; С. М. Ляшко, канд. іст. наук; Т. Мареш, д-р габ. гуманітар. наук (Польща); Н. П. Марченко, канд. іст. наук; Ж. В. Мина, канд. іст. наук; М. Новак, д-р габ. гуманітар. наук (Польща); Е. І. Огар, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Ю. М. Половинчак, д-р наук із соц. комунікацій; С. І. Посохов, д-р іст. наук, проф.; О. М. Рижко, д-р наук із соц. комунікацій; Л. В. Сніцарчук, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Л. М. Яременко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор
Новацька Тетяна Василівна, доктор історичних наук, професор

Друкується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 6 від 08.09.2021 р.

У разі передрукування публікацій посилання на збірник «Українська біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the “Ukrainian biographies” collection.

Наказом МОН України від 24.09.2020 р. № 1188 збірник включено до Реєстру наукових фахових видань України як видання категорії «Б» в галузі історичних наук та соціальних комунікацій зі спеціальностей 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа і 032 – Історія та археологія.

Видання індексується науково-інформаційними системами Google Scholar, CrossRef, BASE, OpenAIRE, ERIN PLUS, Index Copernicus, WorldCat, ResearchBib, CiteFactor, SIS, IZOR, «Україніка наукова», «Наукова періодика України».

© Національна академія наук
України, 2021

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

Від редакційної колегії 9

До 70-річчя

від дня народження В. С. Чишка (*В. І. Попик*) 13

Контексти біографічного світу Лесі Українки: погляд з ХХІ століття

До 150-річчя від дня народження

Попик В. І.

Леся Українка в національному інформаційному просторі 19

Буряк Л. І.

Біографічний світ Лесі Українки: поворот до візуального 39

Моклиця М. В.

Леся Українка в політичному житті України
кінця ХІХ — початку ХХ століття 62

Романов С. М.

Лариса Косач і Ольга Кобилянська.

Жіноча дружба в чоловічому світі 77

Кочерга С. О.

Фізична культура в житті

та світоглядно-творчих координатах Лесі Українки 90

Калакура Я. С., Багаліка Ю. О.

Створення підручника з історії

як сегмент інтелектуальної біографії Лесі Українки 103

Александрова Г. А.

Леся Українка та Іван Стешенко:

біографічні контексти спілкування за епістолярієм

та спогадами сучасників 120

Марченко Н. П.

Леся Українка та дитяче читання:

генеза репрезентацій постаті письменниці 144

Стамбол І. І.

Книжкова культура та бібліотечна справа

в життєвому і творчому просторі Лесі Українки 166

Супронюк О. К.

Спадщина Лесі Українки в джерелах зарубіжної україніки 181

<i>Гураль О. В.</i> Матеріали архівно-слідчої справи Юрія Григоровича Борисова 1938 року як джерело до вивчення його біографії	196
---	-----

Теорія і методологія сучасної біографії

<i>Любовець Н. І.</i> Істпартівський дискурс в українському мемуарному наративі 20–30-х років ХХ ст.	210
<i>Жигун С. В.</i> Роман Юрія Тиса «На світанку» як біофікція	231
<i>Бондарева О. Є.</i> Драматургічна антологія біографічних п'єс «Таїна буття» та її культурні контексти	242

Біографічні студії

<i>Бонь О. І.</i> Гуманітарна інтелігенція радянського Києва 1920-х років у его-документах письменника Олекси Варавви	265
<i>Стародуб А. В.</i> Нові матеріали до біографії митрополита Варшавського і всієї Польщі Макарія (Оксіюка Михайла Федоровича) (1884–1961)	281

Книга та особистість

<i>Курганова О. Ю.</i> Постаті українських меценатів очима видавців богослужбової книги доби Бароко	295
<i>Будзар М. М., Ковальов Є. А.</i> Людина та її книги: каталог бібліотеки Григорія Галагана як джерело для його інтелектуальної біографії	309

Рецензії, огляди, інформація

<i>Конончук Т. І.</i> Перлина до біографіки родини Косачів [Рецензія на видання: Диба А., Шалагінова О. Найкраща лілея з родинного саду Косачів. – Київ : Саміт-книга, 2020. – 256 с.]	341
--	-----

Попик В. І.

Визначний здобуток української біографіки
[Рецензія на видання: Ротáч П. П., Ротáч О. П. Полтавщина
літературна : енци. біобібліограф. словник :
у 3 т. / за ред. О. П. Ротáча ; вступ. ст. М. Г. Жулинського
та М. І. Степаненка. – Полтава : Дивосвіт, 2020] 347

Буряк Л. І.

«Просопографічний портрет»,
або Колективна біографія греків-хіосців
[Рецензія на видання:
Томазов В. Греки-хіосці на Півдні України
(кінець XVIII ст. — 1917 р.): між традиціями
національного самозбереження та практиками
соціокультурної адаптації. – Київ, 2020. – 354 с.] 352

Плющик О. В.

Біографіка: таємниці ремесла дослідника.
XVII Біографічні читання (Київ, 10 червня 2021 р.) 358

До уваги авторів 371

CONTENTS

Editorial message 9

**On the 100th anniversary
of the birth of V. S. Chyshko**
(by Volodymyr Popyk) 13

**Contexts of Lesya Ukrainka's biographical world:
A view from the 21st century**
On the 100th anniversary of the birth

Popyk Volodymyr:
Lesya Ukrainka
in the national information space 19
Buriak Larysa.
The biographical world
of Lesya Ukrainka in the context of visual turn 39
Moklytsya Mariia.
Lesya Ukrainka in political life Ukraine
of the late nineteenth – early twentieth century 62
Romanov Serhiy.
Larysa Kosach and Olga Kobylanska.
Women's friendship in the men's world 77
Kocherha Svitlana.
Physical culture in the life and creative work
coordinates of Lesya Ukrainka 90
Kalakura Yaroslav, Bagalika Yuliya.
Making a history textbook as a segment
of Lesya Ukrainka's intellectual biography 103
Aleksandrova Halyna.
Lesya Ukrainka and Ivan Steshenko:
biographical contexts of communication
by epistolary and memories
of contemporaries 120
Marchenko Nataliia.
Lesya Ukrainka and children's reading:
the genesis of representations of the writer's figure 144

Stambol Ihor.

Book culture and library affairs
in Lesia Ukrainka's living and creative space 166

Suproniuk Oksana.

Lesya Ukrainka's heritage in sources
of Foreign Ukrainian Studies 181

Hural Olga.

The papers of archival and investigative cases
of Yurii Borysov's for 1938 as the source
for research of his biography 196

Theory and methodology of modern biography*Lyubovets Nadiia.*

Discourse of Istpart
in the Ukrainian memoir narrative
of the 20-30s of the 20th century 210

Zhygun Snizhana.

Yuri Tys's novel "At Dawn" as a biofiction 231

Bondareva Olena.

Dramatic anthology of biographical plays
"The Secret of Being"
and its cultural contexts 242

Biographical studies*Bon Oleksandr.*

The humanitarian intelligence
of Soviet Kyiv in the 1920s in the ego-documents
of the writer Oleksa Varavva 265

Starodub Andriy.

New materials to the biography
of the Warsaw orthodox metropolitan Makarius
(Mykhailo Oksiyuk) (1884–1961) 281

Book and personality*Kurhanova Olena.*

The characters of Ukrainian patrons as seen
by the editors
of the Baroque époque church service book 295

Budzar Maryna, Kovalov Yevhen.

Man and his books:
Catalogue of Hryhoriy Galagan's Library
as a source for his intellectual biography 309

Reviews, information*Kononchuk Tetiana.*

Pearl to the biography of the Kosach family

[Review of the publication:

Dyba A., Shalahinova O. The best lily

from the Kosach family garden.–

Kyiv : Samit-Knyha, 2020. – 256 p.] 341

Popyk Volodymyr.

Significant achievement

of Ukrainian biography [Review of the publication: Rotach P. P.,

Rotach O. P. Poltava literary:

Encyclopedic biobibliographic dictionary:

Vols. 1-3 / Ed. O. P. Rotach;

Introductory articles by M. G. Zhulinsky and

M. I. Stepanenko. – Poltava: Dyvosvit, 2020] 347

Buriak Larysa.

“Prosopographic portrait”,

or Collective biography of Chios Greeks

[Review of the publication: Tomazov V. Chios Greeks

in the South of Ukraine (the end of XVIII century – 1917):

Between the traditions of national self-preservation

and the practices

of socio-cultural adaptation. – Kyiv, 2020. – 354 p.] 352

Pliushchyk Oksana.

Biographics: The secrets of a researcher’s craft.

XVII Biographical Readings (Kyiv, 2021, June 10) 358

For authors 371

УДК 821.161.2

DOI

Сніжана Віталіївна ЖИГУН,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка;
науковий співробітник
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-1193-2949>
s.zhyhun@kubg.edu.ua

РОМАН ЮРІЯ ТИСА «НА СВІТАНКУ» ЯК БІОФІКЦІЯ

Жанр біофікції використовує факти з життя протагоніста як елементи фабули, але конструює біографію не реальної, а узагальненої особи, що символізує певну суспільну групу з її системою цінностей. **Мета** пропонованої розвідки — простежити механізм перетворення реальної постаті на символічну; маркерами цього процесу є відхід від правди та принципи вибірковості фактажу. Матеріалом студії є роман Юрія Тиса «На світанку. Біографічна повість із життя Марка Вовчка». **Методологія дослідження** передбачає 1) аналіз основних змін, внесених Ю. Тисом у життєпис своєї героїні, а також аналіз недостатньо обґрунтованих інтерпретацій у його творі; 2) визначення функцій внесених змін у контексті авторської стратегії. Методами дослідження є біографічний, компаративний, аналітичний. **Наукова новизна** роботи пов'язана з визначенням особливостей жанрових стратегій біофікції на матеріалі роману Юрія Тиса. **Висновки.** У результаті дослідження з'ясовано, що письменник відхиляється від фактів та вдається до недостатньо обґрунтованих інтерпретацій у таких питаннях: 1) особисте життя письменниці; 2) концепція творчості; 3) національна ідентичність. Особисте життя письменниці Ю. Тиса подає відповідно до норм патріархальності: він вилучає всі позашлюбні романи, суттєво змінює біографію другого чоловіка і склад родини. Концепція еволюції письменниці в романі передбачає розвиток від зображення соціального гніту кріпацтва до осмислення національного гніту, яке не втілюється в нові сюжети. Героїня роману має стійку національну ідентичність і прихильна до ідей самостійництва. Суттєві розбіжності роману Ю. Тиса з фактами біографії Марка Вовчка зумовлені прагненням автора долучити письменницю до націотвірного наративу. Перетворення реальної по-

статі на символічну передбачає вписування її у великий наратив, з відсіканням зайвого та дописуванням відповідного. Так біофікція як жанр стає інструментом підкріплення циркулюючих у суспільстві ідей, актуальних передусім для її автора.

Ключові слова: біографія, біографічна література, біофікція, націотвірний наратив.

Постановка проблеми. Біофікція широко поширена в сучасній літературі (передусім зарубіжній). Цю популярність пов'язують із впливом постмодернізму: відмова сприймати автора як єдине авторитетне джерело змісту спричинила зсув конвенції біографічних романів у напрямку до фікційної біографії. Твори, що виникають унаслідок такого зсуву, створюють індивідуально-авторський міф про особу, референтом якого є не історична постать, а культурний дискурс про неї. Об'єктом оцінки літературознавців стає не документальність тексту, а стратегія автора, його мета.

Аналіз основних досліджень. Біографічний метажанр передбачає опис життя чи епізоду з життя певної видатної людини, що поєднує елементи історії (подає правдиві факти) і літератури (перетворює історію на наратив). Таким чином виникає досить широкий діапазон можливих реалізацій.

Пауль Кендал (1965), оглядаючи біографічну літературу, виокремлює такі різновиди: масивні біографії (багатотомні життєписи з багатьма посиланнями), інтерпретативні біографії (часто залучають психоаналіз), художні біографії (у яких наратор має белетристичну свободу стосовно фактів), романи-як-біографії (романи, що описують життя вигаданих персонажів) [13, с. 121–128].

Марія Ясінська (1970) виокремлює біографічну розповідь (яка тяжіє до наукової біографії, має на меті якнайповнішу інформативність), белетризовану біографію (спирається на джерела, але широко використовує нараційні техніки), повість на основі біографії (з вільними стосунками між літературним героєм та реальною постаттю, автор її прагне розкрити окрему проблему на прикладі певної особи, тому не ігнорує домисел, якщо це буде на користь фабулі), повість квазібіографічну (подає життя історичної особи, про яку майже немає джерел), повість історично-біографічну (не є біографією, бо історична особа є лише одним з елементів представленого світу) [12, с. 45–229].

Джеймс Л. Кліфорд (1978) виокремлює біографію об'єктивну (наратор відтворює документи й утримується від коментарів), біографію історично-наукову (відрізняється від попередньої можливістю вибору свідчень), біографію артистично-наукову (передбачає певний ступінь креативності: вигадування діалогів чи сцен, щоби передати атмос-

феру часу, але завжди обмежена фактами), збелетризовану біографію (повість, яка базується на чиемусь життєписі й у якій сцени та деталі вигадані автором) [10, с. 114–121].

Усі ці класифікації передбачають на маргінесі певне жанрове утворення, у якому є вигадка. 1991 р. Алан Буїзін запропонував термін «біофікція», яким назвав жанр, що поєднує історично задокументовану особу та сконструйовану фабулу [9].

В українському літературознавстві переважно ведуть мову про квазібіографію¹, позначаючи цим терміном усі тексти, що порушують референційність біографічного жанру, незалежно від характеру й функцій змін. Найчастіше йдеться про тексти, у яких автор домислює малодосліджені сторінки біографії реальної особи. При цьому формально-змістові характеристики чи прагматика жанру лишаються недостатньо висвітленими.

Якщо біографія (pure biography) — жанр нефікційний і референційний, то біофікція передбачає не лише збирання фактів, а й переформатування їх заради певного досвіду, актуального для того, хто пише. Йоанна Цимбрикевіч вказує, що «фікціоналізація протагоніста у біофікції відбувається принаймні у двох площинах: фабулярній і тій, що пов'язана з конструюванням самої постаті, а неприховувана суб'єктивна перспектива маніфестується в типових для фікційних жанрів наративних способах і конструюванні наратора» [11, с. 33]. Біофікція використовує факти з життя реальної особи як елементи фабули, але важливим принципом є селекція подій і деталей заради зміцнення певної концепції створюваного героя. Автор біофікції, заявляючи про наміри досягти правдивої сутності протагоніста, насправді конструює власну візію його, яку структурує як наратив. Через це інформаційна функція твору поступається естетичній. Майкл Лакей аргументує це тим, що біофікція подає таку правду, яка стосується не тільки протагоніста, а й ширшої групи (осіб до нього подібних, які походять з тієї самої суспільної верстви, представляють подібну систему цінностей, стоять перед подібними дилемами) [14, с. 10]. Тому фікціоналізація особи, що полягає в переформатуванні її у символічну постать, є необхідною.

Мета пропонованої розвідки — простежити механізм перетворення реальної постаті на символічну, проаналізувати випадки відходу

¹ Див.: Галич О. Роман «Маруся» В. Шкляра як поєднання біографії з квазі-біографією // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. 2015. № 6. С. 9–18; Галич О. «Капелюх Сікорського» В. Даниленка: біографія, квазібіографія, художній роман? // Слово і Час. 2016. № 7. С. 12–21; Галич О. «Усі кути трикутника» В. Єшкілева як квазібіографія Г. Сковороди // Слово і Час. 2014. № 7. С. 59–64.

від правди та принципи вибірковості фактів. Матеріалом студії є роман Юрія Тиса «На світанку. Біографічна повість із життя Марка Вовчка», опублікований 1961 р. в США. Для досягнення поставленої мети не досить механічно перенести напрацювання західних науковців, оскільки більшість їхніх висновків було зроблено на підставі аналізу постмодерністських творів. Натомість роман Юрія Тиса (Крохмалюка) належить до творів соціального реалізму², центральним нарративом якого в українській літературі є націотвірний. На жаль, не відомо, як сприйняли роман діаспорні читачі, однак публікація Олега Дацюка «Дві біографії однієї письменниці» (1998) засвідчує довірливе ставлення читачів до художнього тексту попри його недостовірність [3].

Досягнення поставленої мети передбачає: 1) аналіз основних змін, внесених Ю. Тисом у життєпис своєї героїні, проти реальної Марії Маркович, а також простеження в творі недостатньо обґрунтованих інтерпретацій; 2) визначення функцій цих змін у контексті авторської стратегії. Достовірність фактів визначатимемо за «Літописом життя і творчості Марка Вовчка» Бориса Лобача-Жученка, який вважається найповнішою біографією письменниці.

Виклад основного матеріалу. У передмові до роману Ю. Тиса посилається на авторитетні джерела: Михайла Грушевського, Івана Франка, Омеляна Огоновського, Василя Доманицького, Сергія Єфремова, Юрія Бойка, Ілька Борщака, на істориків літератури Юрія Шевельова, Дмитра Чижевського, а також на родичку другого чоловіка письменниці, але вказує на суперечливість фактажу й недостатню вивченість деяких періодів біографії, лишаючи читача в ситуації невизначеності щодо достовірності свого твору: «Оці прогалини в біографії письменниці спричинились до того, що наш роман „На світанку“ набув деяких позначок так званої романізованої біографії, всупереч літературним потребам наших років, що вимагають у біографічних творах стислої документації. Отже, це роман, де письменниця являється осередньою постаттю і де цілий тогочасний світ сприймаємо крізь її серце і душу» [6, с. 7]. Остання репліка вказує на те, що образ письменниці має інструментальну функцію, тобто письменник не прагнув розкрити феномен Марії Маркович, а зображав «тогочасний світ» крізь призму життя письменниці.

Відхід від «стислої документації» в романі спостерігається вже на рівні фабули: події, що її становлять, не завжди відповідають тим, які фіксує «Літопис життя і творчості Марка Вовчка» або інші наукові

---

² Цим терміном у західному літературознавстві позначають реалістичні явища літератури з акцентованою соціальною проблематикою. В українській літературі вона пов'язувалася із національним гнітом.

джерела. Якщо реальна Марія Вілінська втратила батька в семирічному віці й пізнала найгірші роки з вітчимо-картярем і пияком у Єкатери́нинському ма́стку [5, с. 10–11], то героїня Ю. Тиса виховується в родині турботливих і шанованих батьків в Орлі. Справжня Марія мала братів Валер'яна та Дмитра, а також зведену сестру, тоді як у родинних сценах роману вони не фігурують. Натомість важливим у романі є дід Мані «пан Данилів», хоча реальний Петро Данилов помер у рік народження письменниці. Його поява в романі має підкреслити українські корені Марії. Такий спосіб осягнення проблеми національної ідентичності героїні є розвитком гіпотези І. Франка [7] і В. Доманицького [4], які вважали, що родина Вілінських не була суто російською.

В одному з листів Марія Маркович надіслала Опанасу українську пісню «Маленький соловейко», зазначаючи, що її любив співати її дід, навчившись від козака в поході (О. Дорошкевич, утім, вважає, що це був дід по лінії батька [2, с. 8–9]). У романі дід не лише співає козацьких пісень, а й цікавиться сучасним українським рухом: він знайомий із Шевченком, Кулішем і Костомаровим. Крім того, він засуджує кріпацтво, хоча насправді володів 87 душами [5, с. 9]. Отже, майбутні антикріпацькі українські твори, що для реальної Марії були викликом суспільству, у романі постають закономірністю, утіленням родинного виховання.

Окрім реальної родини, у романі є і символічна: Марко Вовчок постає духовною дочкою Тараса Шевченка. Авторитет Шевченка стає для героїні основним аргументом для обґрунтування своїх поглядів. Цей зв'язок має амбівалентний характер: з одного боку, він легітимізує рішучі погляди протагоністки на українське питання, а з другого — робить їх вторинними, залежними від Шевченка, попри те, що Марко Вовчок почала писати свої твори без його впливу.

Зміни в зображенні родини спричинили інші: у героїні не було потреби жити в «примхливої і свавільної тітки» [5, с. 14], яка стала прототипом героїнь пізніших творів, і Опанас Маркович знайомиться з Марією не в домі Мордвинових, а у вигаданій родині. Зображення їхньої закоханості досить сентиментальне, і автор пов'язує виникнення псевдоніму із лагідним прізвиськом, яке дає Опанас коханій. Отримавши на Різдво іграшкового ведмедика, Марія вигукує: «Буду називати вас, Опанасе, ведмедиком, добре? — промовила жартівливо, глянувши на нього. — Добре, Маню, а я за те зватиму вас вовчком. Моїм вовчком» [6, с. 24]. За родинною легендою, що прийнята за основну версію, псевдонім Марко Вовчок походить від прізвища Маркович (Марковичка) за суголосністю [5, с. 27].

Не досить фактографічне відтворення життя подружжя Марковичів від шлюбу до переїзду до Петербурга можна пояснити браком джерел,

доступних автору. Утім, одна вигадана лінія виникає доцільно: у романі Марія знайомиться зі своїм другим чоловіком Михайлом Лобачем-Жученком ще в 1850-х рр., коли вони з Марковичем мешкали в Києві. Але справжній Лобач-Жученко лише народився 1850 р., і Ю. Тис мав би це знати, з огляду на те, що в передмові серед осіб, із якими консультувався під час написання книжки, він називає родичку Лобача-Жученка. Тому ці зміни можна трактувати як зроблені свідомо й доцільно. Надалі Ю. Тис створює цьому герою фіктивну біографію борця за українську справу, він стає опорою і підтримкою Марії в усіх скрутних ситуаціях. Натомість Опанас Маркович із лагідного закоханого перетворюється на слабкого, не здатного виявляти почуття, схильного до депресії чоловіка. Він втрачає суспільно прийнятну маскулінність, а з нею і кохання своєї дружини, але не вірність.

Зі своєї розповіді автор вилучає всі позашлюбні романи: із Кулішем і Тургенєвим трактує як такі, що не мали відповіді, Олександра Пасека не згадує взагалі, стосунки з іншими чоловіками зображено як суто робочі. Роман з Дмитром Пісарєвим потрапляє до фабули (без згадки про різницю у віці), оскільки він стався вже після смерті Марковича. Норм патріархального світу героїня Ю. Тиса не порушує. Її другий шлюб зображено як поєднання споріднених душ, тому Бориса Лобача-Жученка, який тривалий час вважався їхнім сином, у тексті немає. У такий спосіб письменник уникнув будь-яких натяків на тілесність сорокарічної жінки.

Так із особи, що не зважала на суспільні умовності, Марія Маркович перетворюється на таку, що відповідає стандартам патріархальності. Письменник незмінно змальовує її як скромну, сентиментальну, емоційну, але таку, що підкорює свої емоції суспільним нормам. Цілком інакше зображено Жорж Санд — їх порушницю, яка наприкінці життя звиряється Марії, що «помилялася», обстоюючи жіночу свободу та вільне кохання, і застерігає героїню від повторення її помилок [6, с. 237–238].

Зображення закордонного побуту також привертає увагу: героїня роману частіше зустрічається з іноземцями, ніж зі співвітчизниками, але світське життя зображено дуже абстрактно: «ціле товариство», «люди дрезденського мистецького світу» тощо. Подорожі Європою героїня Ю. Тиса здійснює або самостійно, або з Тургенєвим, який безуспішно прагнув її прихильності. Присутність росіян і їхній вплив на Марію обмежені. Промовистим є зображення її зустрічі з Герценом, яка відбувається не в Лондоні, куди приїздили Марковичі [5, с. 62–63], а в Остенде, куди прибуває Герцен, прагнучи познайомитися: «Це непересічна постать. Чиста, радісна, позитивна душа, що формує своє життя в атмосфері незалежності й свободи. Радо стисну її руку» [6, с. 153], —

говорить цей персонаж. Отже, у романі не Герцен є авторитетом, із яким прагне познайомитися письменниця-початківець, а Марія.

Водночас, відтворюючи цей період, автор багато уваги приділяє листуванню Марії з українцями: Марковичем, Шевченком, Василем Білозерським, Лобачем-Жученком та іншими. Важливою темою цих листів є творчість; роздумами про неї сповнене все перебування Марії в Європі. Натомість тема авансів та гонорарів, яка є в листуванні реальної Марка Вовчка, у романі не висвітлюється, адже обсяг витрат, а основне — їх непродуманість, суперечили б образу скромності та зосередженості на духовному³.

Акцентуючи випадки виходу Марка Вовчка до європейської аудиторії з українськими темами, Ю. Тис багато уваги приділяє повісті «Маруся», із якої подає розлогі уривки скороченого переказу. Цей твір стає чи не єдиним аргументом в авторській концепції творчості письменниці: «Знали, що творила з протесту, з ребелії, з ненависти до тиранії. Знали, що джерелом її натхнення був конфлікт між темним світом Москви і ясным небом України» [6, с. 387]. Тисова версія еволюції творчості Марка Вовчка передбачає розвиток від зображення соціального гніту кріпацтва до осмислення національного гніту, але для цих ідей, на думку автора роману, не було знайдено сюжетів. З огляду на те, що така еволюція письменниці не має документального підтвердження, Ю. Тис вдається до фікційних елементів: приписує героїні ідеї української незалежності від Росії, критичну налаштованість до соціалізму, а наприкінці роману створює епізод її знайомства з Миколою Міхновським (щодо нього автор теж грішить проти хронології).

Створена Ю. Тисом героїня жодного разу не вагається щодо власної ідентичності, їй невластива роздвоєність ані між українським і російським, ані між імперським і колоніальним. Авторову оцінку значення постаті письменниці можна окреслити цитатою: «На світанку українського ренесансу Марія була фундаментом нової літератури. Вона належала до невидної групи самітних великих будівничих духу» [6, с. 387]. Утім, оцінка науковців (О. Дорошкевича, Є. Нахліка, В. Дудка та інших) враховує змішану ідентичність письменниці й трансетнічність її творчості. Скажімо, О. Дорошкевич писав, що від 1860-х рр. Марко Вовчок не надавала власним українським творам «першорядної і принципіальної ваги», повертаючись до них «тільки принагідно, і найголовнішу увагу звернула на свою кар'єру в російській журналістиці. Її культурний „дуалізм“ усе негативніше позна-

³ Про це див.: Дудко В. Марко Вовчок у журналі «Основа»: реалії і міфи // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. Київ, 2007. Т. 3. С. 7–56.

чався на українській творчості, яка врешті перетворилась на провінційальний додаток („для хатнього вжитку“) до багатой, принадної російської творчості» [2, с. 119].

Крім цього, свідомо чи ні, але Ю. Тис не помічає появу нової — емансипаційної проблематики в пізніших творах письменниці, написаних, на думку сучасних дослідників Віри Агеєвої, Ростислава Чопика, з автобіографічними мотивами, і те, що більшість із цих творів — російськомовні. «І причиною була не лише зміна оточення („енергомережі“), а й компенсаторна потреба „живої душі“ врешті-решт здобути свободу, заговорити від власного імені, „виявитись самій собі“ (за П. Кулішем)» [8, с. 12], — підсумовує аналіз її творчості Р. Чопик. Натомість Ю. Тис трактує той факт, що Марко Вовчок після українських оповідань почала писати й перекладати російською, лише як вимушену необхідність заробляти на життя.

Суттєві розбіжності роману Ю. Тиса з фактами біографії Марка Вовчка зумовлені прагненням автора вписати письменницю в націотвірний наратив. Найчастіше розбіжності пов'язані з темами сім'ї, жіночої поведінки, середовища, ці теми він розкриває так, як це притаманно для національного дискурсу. Саме ця система ідей має пістет до родини, вважаючи націю спільнотою єдиного походження, хоч і не обов'язково кровно спорідненою. Ніра Ювал-Девіс виокремлює п'ять функцій жінок у національних процесах:

- біологічне відтворення членів етнічної спільноти;
- відтворення нормативних меж етнічних груп (демонстрування належної жіночої поведінки);
- ідеологічне відтворення спільноти, транслювання культури;
- символізація етнічних відмінностей;
- участь у національних, політичних, військових баталіях [15, с. 12–19].

Тому розбіжності подій роману з реальними зумовлені прагненням підпорядкувати героїню «нормативній» ролі: у романі Марія Маркович демонструє «належну» (з погляду патріархату й націоналізму) жіночу поведінку, транслює українську культуру, символізує етнічні відмінності та бере участь у політичних дискусіях.

Ю. Тис був ангажований у національно-визвольну боротьбу в Галичині в 1930–1940-х рр. та історико-культурну діяльність в еміграції. Свою героїню він створює відповідно до власних цінностей, прагнучи дати чіткі відповіді, а не порушувати питання. Тому автор уникає розмов про культурну інакшість та змішану ідентичність, не торкається і проблем емансипації. Ю. Тис писав роман для діаспорної аудиторії і бачив свою героїню як зразок збереження національної ідентичності та традиційних цінностей в умовах іноземного оточення.

Отже, простеживши основні механізми перетворення біографії Марії Маркович на фабулу роману Юрія Тиса, можна зробити висновок про особливості біофікції як жанру. Цей жанр перебуває на межі документального й художнього дискурсу та має конструктивний характер. Автор біофікції не прагне наблизитися до свого героя, виявити унікальність його досвіду, він конструє його як символічну постать, чия доля узагальнює досвід певної групи. Перетворення реальної постаті на символічну передбачає вписування її у великий наратив, відсікання зайвого та дописування потрібного. Ю. Тисові йшлося про відтворення націотвірного наративу, тому з біографії реальної Марії Маркович було усунуто те, що не відповідало його потребам. Зокрема, йдеться про конструювання родинного наративу та патріархально прийнятної поведінки жінки. Творчість письменниці насамперед розглядається в національному контексті, а тому в романі акцентуються твори, написані нею українською. Національна ідентичність Марка Вовчка з нестійкою перетворюється на чітко визначену і за походженням, і за поглядами. Сконструйована героїня мала бути прикладом для діаспорних читачів щодо стійкості національного самовизначення та обстоювання національних інтересів. Тож жанр біофікції стає інструментом підкріплення циркулюючих у суспільстві ідей, актуальних передусім для автора твору та спільноти, до якої він належав. Тому розуміння біофікції залежне від культурно-ідеологічного контексту.

1. Агеева В. Марко Вовчок: вибороти місце в каноні / Віра Агеева // Бунтарки: нові жінки і модерна нація / упоряд. Віра Агеева. – Київ, 2020. – С. 27–55.
2. Вовчок М. Твори Марка Вовчка : в 4 т. Т. IV / за ред. і з крит.-біограф. розвідкою Ол. Дорошкевича. – [Київ], 1928. – 699 с.
3. Дацюк О. Дві біографії однієї письменниці / Олег Дацюк // Слово і Час. – 1998. – № 6. – С. 41–45.
4. Доманицький В. Авторство Марка Вовчка / Василь Доманицький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1908. – Кн. 4 (Т. 84). – С. 111–171.
5. Лобач-Жученко Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка / Борис Лобач-Жученко. – Київ, 1969. – 448 с.
6. Тис Ю. На світанку. Біографічна повість із життя Марка Вовчка / Юрій Тис. – Чикаго, 1961. – 404 с.
7. Франко І. Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка / Іван Франко // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Кн. 8–9. – С. 381–384.
8. Чопик Р. Вовчок / Ростислав Чопик // Слово і Час. – 2007. – № 8. – С. 2–14.
9. Buisine A. Biofictions / Alain Buisine // Revue des Sciences Humaines: Le Biographique. – 1991. – No. 4. – P. 7–13.

10. Clifford J. L. *Od kamyków do mozaiki: zagadnienia biografii literackiej* / James Lowry Clifford; przekład Anna Mysłowska. – Warszawa, 1978. – 184 s.
11. Cymbrykiewicz J. *Biografia jako pretekst. Modele współczesnych duńskich biografii* / Johanna Cymbrykiewicz. – Poznań, 2019. – 237 s. <https://doi.org/10.14746/9788395414428>
12. Jasińska M. *Zagadnienia biografii literackiej. Geneza i podstawowe gatunki dwudziestowiecznej beletrystyki biograficznej* / Maria Jasińska. – Warszawa, 1970. – 342 s.
13. Kendall P. *The Art of Biography* / Paul Kendall. – New York, 1965. – 153 p.
14. Lackey M. *Introduction: The Rise of the American Biographical Novel* / Michael Lackey // *Truthful Fictions : Conversations with American Biographical Novelists* / ed. by Michael Lackey. – New York & London & Oxford & New Delhi & Sydney, 2014. – P. 1–25.
15. Yuval-Devis N. *Nationalist Projects and Gender Relations* / Nira Yuval-Devis // *Narodna umjetnost*. – 2003. – 40/1. – P. 9–36.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2020). Marko Vovchok: vyboroty mistse v kanoni. In V. Aheieva (Comp.). *Buntarky: novi zhinky i moderna natsiia* (pp. 27-55). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Vovchok, M. (1928). *Tvory Marka Vovchka* (Vol. 4, O. Doroshkevych, Ed.). [Kyiv, Ukraine]. [In Ukrainian].
3. Datsiuk, O. (1998). Dvi biohrafii odniiei pysmennytsi. *Slovo i Chas*, 6, 41-45. [In Ukrainian].
4. Domanytskyi, V. (1908). Avtorstvo Marka Vovchka. *Zapysky Naukovoho Tovarystva Imeni Shevchenka*, 4(84), 111-171. [In Ukrainian].
5. Lobach-Zhuchenko, B. (1969). *Litopys zhyttia i tvorchosti Marka Vovchka*. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Tys, Yu. (1961). *Na svitanku. Biohrafichna povist iz zhyttia Marka Vovchka*. Chicago, IL. [In Ukrainian].
7. Franko, I. (1907). Maria Markovych (Marko Vovchok). Posmertna zghadka. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 8-9, 381-384. [In Ukrainian].
8. Chopyk, R. (2007). Vovchok. *Slovo i Chas*, 8, 2-14. [In Ukrainian].
9. Buisine, A. (1991). Biofictions. *Revue des Sciences Humaines: Le Biographique*, 4, 7-13. [In French].
10. Clifford, J. L. (1978). *Od kamyków do mozaiki* (A. Mysłowska, Trans.). Warszawa, Poland. [In Polish].
11. Cymbrykiewicz, J. (2019). *Biografia jako pretekst. Modele współczesnych duńskich biografii*. Poznań, Poland. <https://doi.org/10.14746/9788395414428> [In Polish].
12. Jasińska, M. (1970). *Zagadnienia biografii literackiej. Geneza i podstawowe gatunki dwudziestowiecznej beletrystyki biograficznej*. Warszawa, Poland. [In Polish].
13. Kendall, P. M. (1965). *The Art of Biography*. New York, NY. [In English].
14. Lackey, M. (2014). Introduction: The Rise of the American Biographical Novel. In M. Lackey (Ed.). *Truthful Fictions: Conversations with American*

- Biographical Novelists*. New York, NY, & London, GB, & Oxford, GB, & New Delhi, India, & Sydney, Australia. [In English].
15. Yuval-Devis, N. (2003). Nationalist Projects and Gender Relations. *Narodna Umjetnost*, 40/1, 9-36. [In English].

Рукопис одержано 22.06.2021 р.

Snizhana ZHYGUN, D.Sc. (Philology), Docent, Department of Ukrainian Literature, comparative studies and Grinchenko studies, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University; Research Associate, Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Yuri Tys's novel "At Dawn" as a biofiction.

The genre of biofiction uses facts from the life of the protagonist as elements of the plot, but constructs a biography not of a real but of a generalized person, symbolizing a certain social group with its system of values. *The aim* of the proposed research is to trace the mechanism of transformation of a real figure into a symbolic one, the markers of which are the departure from the truth and the principles of selectivity. The material of the study is Yuri Tys's novel "At Dawn. A Biographical Story from the Life of Marko Vovchok". *The research methodology* involves: 1) the analysis of the main changes made by Tys in the biography of his character against the real Maria Markovych, as well as insufficiently substantiated interpretations; 2) definition of their functions in the context of the author's strategy. The biographical, comparative and analytical methods have been used in the research. The scientific novelty of the study is associated with the definition of the features of genre biofiction strategies based on the material of Yuri Tys's novel "At Dawn. A biographical story from the life of Mark Vovchok". *Conclusions.* The study has found that the main issues on which the writer deviates from the facts and resorts to insufficiently substantiated interpretations are: 1) the personal life of the writer; 2) the concept of the writer's work; 3) national identity. Tys represents the personal life of the writer in accordance with the norms of patriarchy: he removes all extramarital love affairs, significantly changes the biography of the second husband and the family composition. The concept of the writer's evolution in the novel provides for the development from the depiction of the social oppression of serfdom to the understanding of the national oppression. The character of the novel has a stable national identity and is committed to the ideas of independence. Significant differences between Tys's novel and the facts of Marko Vovchok's biography are due to the author's desire to inscribe the writer in a nation-making narrative. The transformation of a real figure into a symbolic one involves inscribing it into a large narrative, cutting off the unnecessary facts and adding the appropriate ones. Thus the genre of biofiction becomes a tool for reinforcing the ideas circulating in society that are relevant primarily for its author.

Key words: biography, biographical literature, biofiction, nation-making narrative.